

การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุของวัดขนอนอำเภอโพธาราม
PRESERVATION OF ANTIQUE SITES ARCHAEOLOGICAL SITES AND ANTIGUE
ARTS OF WAT KHANON, POTHARAM DISTRICT

พระสนธิ สุจิตโต (ท้วมดี)* พระครูสังฆรักษ์ทรงพรณ ชยทนต์** ธิดิฐิณี หมั่นมี***

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาหลักการและแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ (2) ศึกษาสภาพการ อนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ของวัดขนอน อำเภอโพธาราม (3) ศึกษาแนวทางการพัฒนา การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุของวัดขนอน อำเภอโพธาราม/การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการวิเคราะห์เอกสาร (Document Analyze) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน 25 รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการพรรณนาความ ผลการวิจัยพบว่า

1. หลักการและแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ พบว่า ต้องมีการศึกษาค้นคว้าหาความจริงและเข้าใจการอนุรักษ์อย่างแท้จริงเพื่อให้เกิดความรู้ที่ถูกต้อง สามารถผสมผสานกลมกลืนจัดการทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นควรจะให้ถูกต้องมีประสิทธิภาพ มีการวางแผนอย่างรอบคอบเพื่อรักษาทรัพยากรเหล่านั้น ให้บรรลุความต้องการในอนาคตและหมายรวมถึงการป้องกัน การดูแล การรักษา เพื่อให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติอยู่คงทนต่อไป

2. สภาพการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ของวัดขนอน อำเภอโพธาราม พบว่าในปัจจุบัน วัดขนอนเป็นวัดที่มีความสำคัญในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นศูนย์รวมและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ทางวัดได้พัฒนาปรับปรุงเพื่อเปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรม มีการแสดงหนังใหญ่ พิพิธภัณฑสถานผู้ที่มาเที่ยววัดขนอนมีโอกาสแสดงตนเป็นพุทธมามกะ ได้นมัสการพระพุทธรูปเก่าแก่สร้างสมัยอยุธยาตอนปลายภายในพระอุโบสถ และกราบสักการะหลวงปู่กล่อม คนมาเที่ยวชมวัดขนอนมีความหมาย 2 ประการ 1.จังหวัดราชบุรี นั้นเป็น 1 ใน 12 จังหวัดที่ห้ามพลาดต้องมาเที่ยวชม 2.วัดขนอนเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมเชิงอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นของจังหวัดราชบุรี

* หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

** ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

*** ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

3. แนวทางพัฒนาการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุของวัดขนอน อำเภอ โพธาราม พบว่า พระสงฆ์ควรปฏิบัติการในเชิงรุกคือ ไม่รอให้คนเข้าไปหาถึงวัดควรจัดการประชาสัมพันธ์ข่าวสารตามช่องทางต่างๆให้ประชาชนมีความเข้าใจถึงความสำคัญทั้งภาครัฐหรือหน่วยงานที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องควรจัดอบรมถวายความรู้แก่พระสงฆ์และชาวบ้านในเรื่องการอนุรักษ์ภายในวัดและชุมชนสร้างมีจิตสำนึกในการทำงานที่ประสานสอดคล้องกันทุกภาคส่วนในการดูแลอย่างจริงจังจึงมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ด้วยเพื่อที่จะได้เรียนรู้และความสำนึกรักท้องถิ่น

คำสำคัญ : รูปแบบการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุของวัดขนอนฯ

ABSTRACT

The objectives of this research were : (1) to study the principles and concepts of preservation antique sites archaeological sites and antique arts of Wat Khanon, Photharam district, Ratchaburi province,(2) to study the state of preservation antique sites archaeological sites and antique arts of Wat Khanon, Photharam district, Ratchaburi province, (3) to study the preservation antique sites archaeological sites and antique arts of Wat Khanon, Photharam district, Ratchaburi province. This research was the qualitative research through the documentary research and in-depth interview from 25 key informants.

1. To study the principles and concepts of preservation antique sites archaeological sites and antique arts , found that must have the study the real facts and understanding correctly and integrating the human resource management effectively, should have the plan carefully for human resource protection to attain the demand in the future and including protection , take care , preservation for being the national culture heritage forever.

2 To study the state of preservation antique sites archaeological sites and antique arts of Wat Khanon, Photharam district, Ratchaburi province , found that at the present Wat Khanon is very important monastery to preserve the antique sites archaeological sites and antique arts as the center of culture and mental refuge of Buddhists and the monastery have the improvement and development for preservative culture tourist destination like to have the shadow play , museum etc. For the tourists who come to Wat Khanon to beg for Buddhist being and worship the old Budddha image in Ayutthaya period in the chanting hall or Ubosatha and respecting Luangpor Klom. The tourists who come to Wat Khanon that have 2

meaning 1. Ratchaburi as one out of 12 unmissing provinces 2. Wat Khanon is the exchange of preservative culture of Ratchaburi province.

3 The guideline for the preservation antique sites archaeological sites and antique arts of Wat Khanon, Photharam district, Ratchaburi province , found that the monks should have the positive approach by waiting for the people come to the monastery but should have the public relations , informations channel for the people to know and understand the importance both public sector or related agencies to train the monks and villagers about preservation within the monastery and community to have the public mind to work along with all sectors for preservation in the sake of learning and local love responsibility.

Keywords : Preservation, of Antiquise Sites Archaeological Sites and Antique Arts of Wat Khanon, Photharam

1.บทนำ

ในสมัยพุทธกาลระยะเริ่มแรกนั้นพระสงฆ์ยังไม่มีที่อยู่อาศัยประจำได้จาริกไป เพื่อเผยแผ่หลักธรรมศาสนาให้กว้างขวางออกไปเพื่อเป็นการยังประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มากที่ตามพระพุทธเจ้าได้สั่งสอนไว้ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มากเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย” (วิ.มหา. (ไทย) 4/32/39) การจาริกไปในที่ต่างๆ ทำให้พระสงฆ์ได้เห็นสภาพที่แท้จริงหรือปัญหาที่เกิดขึ้นได้ชัดเจนและใกล้ชิด สามารถหาวิธีการมาแก้ไขปัญหาหรือวิธีการเผยแผ่ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมนั้นซึ่งทำให้การเผยแผ่ประสบความสำเร็จได้ดีกว่าและยังเป็นการลดความยึดมั่นถือมั่นในสถานที่อยู่อาศัย การจาริกจึงเป็นการฝึกปฏิบัติให้ละวางกิเลสโดยไม่รู้ตัวแต่การจาริกนี้ก็ไม่ใช่ว่าจะมีคุณอย่างเดียว พระพุทธเจ้าก็ได้แสดงถึงโทษของการจาริกไว้เช่นกัน ดังปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้คือ 1) ย่อมไม่ได้ฟังในสิ่งที่ไม่เคยฟัง 2) ไม่เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว 3) ไม่แก้แล้วกล่าวในสิ่งที่ได้ฟังแล้วบางประการ 4) ได้รับโรคเรื้อรังอย่างหนัก 5) ไม่มีมิตร 6) ไม่ได้บรรลุคุณวิเศษที่ยังไม่ได้บรรลุ 7) เสื่อมจากคุณวิเศษที่ได้บรรลุแล้ว 8) ย่อมไม่แก้แล้วกล่าวด้วยคุณวิเศษที่บรรลุแล้วบางประการ เนื่องจากการจาริกไปเรื่อยๆ ย่อมไม่มีโอกาสได้ฟังธรรมเทศนาจากพระภิกษุผู้ได้บรรลุธรรมชั้นสูงแล้ว หรือเมื่อเกิดข้อสงสัยก็ไม่มีโอกาสได้ไต่ถามพระสงฆ์ผู้มีความรู้ บางครั้งการจาริกไปเรื่อยๆ ทำให้เพลิดเพลินจนปล่อยปะละเลยต่อการปฏิบัติธรรมเป็นต้น (อง.ปญจก. (ไทย) 22/221-222/363-364) ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเหมาะสมในการดำรงเพศพรหมจรรย์พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงอนุญาตให้มีวัดเกิดขึ้นเป็นที่พักอาศัยเพื่อป้องกันอุปสรรคจากธรรมชาติคือ ความร้อน ความหนาว เป็นต้น ซึ่งเป็นอุปสรรคที่จะทำให้การปฏิบัติธรรมไม่ก้าวหน้า จึงทรงมีพุทธานุญาตเรื่องอารามเมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้ทูลถวายอุทยานเวฬุวันแด่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข สวนเวฬุวันจึงถือว่าเป็นวัดแห่งแรกในพุทธศาสนาความในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า

ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวายพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ขณะนั้นพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐทรงนำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยพระองค์เองกระทั่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้วทรงห้ามภักตอาหารแล้ว ละพระหัตถ์จากบาตร จึงประทับนั่ง ณ ที่สมควร ท้าวเธอทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนหนอ ที่แห่งใดอยู่ไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวกผู้ประสงคพึงเข้าเฝ้าได้กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงัด เสียงไม่อีกทีก เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข” แล้วทรงจับพระสุวรรณภิงคารหลั่งน้ำน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระราชดำรัสว่า “หม่อมฉันขอถวายอุทยานเวฬุวันนั้นแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขพระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคทรงรับอารามแล้วทรงชี้แจงให้พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐ ต่อมาพระพุทธองค์ ได้ทรงแสดงธรรมีกถา เพราะเรื่องนั้นเป็นต้นเหตุรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม” (วิ.ม. (ไทย) 4/59/71-72) จึงถือได้ว่าสวนเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรกในทางพระพุทธศาสนา และเป็นต้นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตการมีวัดเป็นที่อยู่อาศัยแก่พระสงฆ์ แต่อาณานิเวศพระอารามเวฬุวันยังคงไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ พื้นที่ครอบคลุมไปด้วย ป่า ต้นไม้ ภูเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าช้า ที่แจ้งและลอมพางต่อมาเศรษฐีเมืองราชคฤห์ จึงได้สร้างวิหารถวายให้แก่สงฆ์เพื่อเป็นที่อยู่ป้องกันอันตรายดังข้อความที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก

การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้กุลหัตถ์สร้างวัดถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาและอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ในเสนาสนะในวัดก็เพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา ทรงแสดงคุณประโยชน์ของวิหารว่า “วิหารย่อมป้องกัน ความหนาวร้อนและสัตว์ร้าย นอกจากนั้นยังป้องกันงู ยุงและฝนในคราวหนาวเย็น นอกจากนั้นยังป้องกันลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้น การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลีกเลี่ยงภัย เพื่อความสุข เพื่อเพ่งพินิจ และเพื่อเห็นแจ้ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศเพราะฉะนั้น ผู้ฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ของตนพึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ถวายภิกษุผู้พหุสูตให้อยู่ในที่นี้เถิด อีกประการหนึ่ง ผู้เป็นบัณฑิตมีจิตเลื่อมใสในภิกษุพหุสูต ผู้ปฏิบัติตรง พึงถวายข้าว น้ำ ผ้า และเสนาสนะอันควรแก่ท่านเหล่านั้น ท่านเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเหตุบรรเทาสรรพทุกข์แก่เขา ซึ่งเมื่อเขารู้ทั่วถึงแล้วจะเป็นผู้ไม่มีอาสวะปริณิพพานได้ในชาตินี้” (วิ.จ. (ไทย) 7/294/91-92)

พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมอบภาระหน้าที่สำคัญในการดูแลศาสนสถานศาสนสมบัติในวัด โดยพระพุทธองค์ทรงได้อนุญาตให้มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ดังในเรื่องราวของพระปิณฑุวัจจะ (วิ.ม. (ไทย) 5/270/63) ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า ท่านพระปิณฑุวัจจะประสงค์จะทำที่เรือนจึงให้ภิกษุทั้งหลายทำความสะอาดเงื่อมเขาในกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นพระเจ้าพิมพิสารต้องการถวายคนวัดเพื่อช่วยทำความสะอาดเงื่อมเขา ต่อมาท่านพระปิณฑุวัจจะได้กราบทูลต่อพระพุทธเจ้าว่า “พระพุทธเจ้าข้า พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐ มีพระราชประสงค์จะถวายคนวัดข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติอย่างไร” ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้มีคนงานวัด” (วิ.ม. (ไทย) 5/270/64-65)

จากพระพุทธรูปดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า การดูแลศาสนสถาน ศาสนสมบัติของพระพุทธศาสนา นี้ มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล แต่ในสมัยปัจจุบันนั้นถ้าเป็นวัดเล็กมีพระภิกษุสามเณรไม่มากนัก เจ้าอาวาสก็ทำหน้าที่ปกครองดูแลพระภิกษุสามเณรภายในวัดตามพระธรรมวินัยด้วยตนเอง

จากเหตุผลที่กล่าวข้างต้นวัดখনอนเป็นวัดมีส่วนสำคัญและมีบทบาทต่อการอนุรักษ์ โบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุเช่น หนึ่งใหญ่ของวัดখনอน ที่มีความต่อเนื่องมาทั้งในอดีต และปัจจุบันทางวัดได้มีความร่วมมือกับหน่วยงานทางราชการที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องรวมทั้งภาครัฐและ เอกชนในการออกเผยแพร่แนะนำหนึ่งใหญ่วัดখনอนออกไปแสดงยังสถานที่ต่างๆทั้งในประเทศและ ต่างประเทศมาแล้วหลายครั้งในปี พ.ศ.2532 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารีองค์ อุปถัมภ์กรมศิลปากรพระองค์ท่านทรงเห็นคุณค่าในการแสดงและศิลปะหนึ่งใหญ่ทรงมีพระกระแส รับสั่งให้ทางวัดช่วยฟื้นฟูและทำการอนุรักษ์หนึ่งใหญ่ทั้งสามร้อยกว่าตัว และให้มีการจัดทำหนึ่งใหญ่ ชุดใหม่ขึ้นแสดงแทนโดยมี มหาวิทยาลัยศิลปากรรับผิดชอบงานช่างจัดทำหนึ่งใหญ่ทั้งหมด ได้นำ หนึ่งใหญ่ชุดใหม่ที่สร้างขึ้นใหม่ทูลเกล้าถวายเมื่อเดือน มิถุนายน 2538 ณ โรงละครแห่งชาติและทรง พระราชทานให้ทางวัดখনอนนำมาใช้ในการแสดงต่อไป ปัจจุบันนี้ทางวัดได้จัดสร้างพิพิธภัณฑ์และ การแสดงนิทรรศการหนึ่งใหญ่ เพื่อเปิดให้ประชาชนทั่วไปและผู้ที่มีความสนใจ ได้เข้าร่วมชม นิทรรศการและศึกษาพร้อมทั้งมีการสาธิตวิธีการแสดงหนึ่งใหญ่ตลอดจนการฝึกเยาวชนให้เรียนรู้ และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมอันทรงคุณค่านี้ครบทุกกระบวนการเพื่อสนองโครงการตามพระราชดำริ ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีสืบต่อไป

ดังนั้นผู้วิจัยมีความสนใจที่จะเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยกันอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุของวัดখনอน ให้ดำรงคงไว้ให้ลูกหลานได้ชมมรดกของบรรพบุรุษของตนเองที่ได้สร้าง สมไว้และได้เห็นความสำคัญเกี่ยวกับการอนุรักษ์จึงศึกษาวิจัย เพื่อจักได้นำผลการวิจัยไปใช้ในการ พัฒนาในการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุของวัดখনอน และผู้เขียนเชื่อมั่นว่า บทความนี้ จะสามารถเป็นแนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่สำคัญของ ชาติไว้ให้ยั่งยืนสืบต่อไปได้

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาหลักการและแนวคิดการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ.

เพื่อศึกษาสภาพการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุของวัดখনอน

เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ของวัด ขนอน

3. วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้ติดตามเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้มีความรู้และปราชญ์ชุมชนจำนวน 25 รูป/คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสัมภาษณ์ผู้มีความรู้และปราชญ์ชุมชน

4. ผลการวิจัย

1. หลักการและแนวคิดการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ พบว่า ต้องมีการศึกษาค้นคว้าหาความจริงและเข้าใจการอนุรักษ์อย่างแท้จริงเพื่อให้เกิดความรู้ที่ถูกต้อง สามารถผสมผสานกลไกกลั่นจัดการทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นควรจะต้องมีประสิทธิภาพ มีการวางแผนอย่างรอบคอบเพื่อรักษาทรัพยากรเหล่านั้น ให้บรรลุความต้องการในอนาคตและหมายรวมถึงการป้องกัน การดูแล การรักษา เพื่อให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติอยู่คงทนต่อไป

2. สภาพการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ของวัดขนอน ในปัจจุบัน วัดขนอนเป็นวัดที่มีความสำคัญในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นศูนย์รวมและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ทางวัดได้พัฒนาปรับปรุงเพื่อเปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ วัฒนธรรม มีการแสดงหนังใหญ่ พิพิธภัณฑสถานผู้มาเที่ยววัดขนอนมีโอกาสดูและชมพระพุทธรูปได้ มีสักการะพระพุทธรูปเก่าแก่สร้างสมัยอยุธยาตอนปลายภายในพระอุโบสถ และกราบสักการะหลวงพ่อกล่อม คนมาเที่ยวชมวัดขนอนมีความหมาย 2 ประการ 1. จังหวัดราชบุรี นั้นเป็น 1 ใน 12 จังหวัดที่ห้ามพลาดต้องมาเที่ยวชม 2. วัดขนอนเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมเชิงอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นของจังหวัดราชบุรี

3. แนวทางพัฒนาการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุของวัดขนอน พระสงฆ์ควรปฏิบัติกรในเชิงรุกคือ ไม่รอให้คนเข้าไปหาถึงวัดควรจัดการประชาสัมพันธ์ข่าวสารตามช่องทางต่างๆ ให้ประชาชนมีความเข้าใจถึงความสำคัญทั้งภาครัฐหรือหน่วยงานที่มีหน้าที่เกี่ยวข้อง ควรจัดอบรมถวายความรู้แก่พระสงฆ์และชาวบ้านในเรื่องการอนุรักษ์ภายในวัดและชุมชนสร้างมีจิตสำนึกในการทำงานที่ประสานสอดคล้องกันทุกภาคส่วนในการดูแลอย่างจริงจังจึงมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ด้วยเพื่อที่จะได้เรียนรู้และความสำนึกถึงท้องถิ่น

5. การอภิปรายผล

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นจากเอกสารรวมงานวิจัยต่างๆ และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้ทำการสรุป การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ วัดขนอน ตามความคิดเห็นผู้ให้ข้อมูล และได้สังเคราะห์ประเด็นอภิปรายดังต่อไปนี้

5.2.1 สภาพการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุของวัดขนอน อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี

1. ด้านการอนุรักษ์ในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์อารยธรรม พบว่า หนึ่งใหญ่วัดขนอนสร้างมาโดยการริเริ่มของพระครูศรีทาสุนทร (หลวงพ่อกล่อม) ท่านได้ดูแลรักษา

ศิลปกรรมของวัดไว้ได้เป็นอย่างดี พระสงฆ์ในฐานะที่เป็นบุคคลสำคัญต่อการอนุรักษ์ในเรื่องนี้ก็จะ เป็นท่านเจ้าอาวาสพระครูพิทักษ์ศิลปาคมที่เป็นผู้นำในการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุและ ศิลปวัตถุ ของวัดখনอนและเป็นสมบัติของชาติและชุมชน และในส่วนของ การอนุรักษ์ โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุเป็นสิ่งที่มีความสำคัญหลวงปู่ล่อมท่านก็ทำการซ่อมแซมบูรณะด้วย เช่น การบูรณะพระอุโบสถหลังเก่าให้มีสภาพสมบูรณ์ตามแบบช่างสมัยโบราณ สอดคล้องกับงานวิจัยของ ชาญ เลี้ยวเส็ง (2444) ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการทอง เที้ยว” พบว่าหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างงานพุทธศิลป์มีหมวด ธรรมว่าด้วยเรื่องบูชา ไตรสิกขา บุญกิริยาวัตถุ ไตรลักษณ์ เจตียะ อปายะ อุโบสถศีล และทศบารมีวัดเกิดขึ้นมาตั้งแต่ครั้ง พุทธกาลผู้สร้างได้ถวายเพื่อเป็นที่ประทับของพระพุทธรองค์และเป็นที่อยู่ของสงฆ์วัดได้พัฒนา รูปแบบจากสิ่งก่อสร้างที่มุ่งประโยชน์ใช้สอยเป็นพระอารามที่มีความอลังการเพื่อเป็นพุทธบูชาวัดจึง ได้ กลายเป็นที่รวมของงานฝีมือเชิงช่างและมรดกทางวัฒนธรรมในกาลต่อมา ดังนั้นการมาเที่ยวชม พุทธศิลป์จึงได้คุณค่าทางการพักผ่อน การแสวงหาความรู้และการแสวงบุญ วัดที่เข้าไปศึกษามีพุทธ ศิลป์ที่มีคุณค่าโดดเด่นแตกต่างกันออกไป มีประโยชน์ทางการใช้สอยเพื่อกิจกรรมทาง พระพุทธศาสนาเป็นหลักทุกวัดได้ดูแลรักษาพุทธศิลป์ในวัดให้คงอยู่ในสภาพเดิมหรือใกล้เคียง กลมกลืนกับสภาพเดิมมากที่สุดพระสงฆ์มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบในวัดที่เข้าไปศึกษามีความรู้ ความ เข้าใจเรื่องการอนุรักษ์พุทธศิลป์ตรงกันกับนักวิชาการศิลปะ และนักวิชาการศิลปะเหล่านั้นเห็นว่า วัดต้องใช้พุทธศิลป์ให้เกิดคุณค่าทางธรรมปฏิบัติแก่ผู้มาเที่ยวชมให้มากที่สุดโดยไม่ได้ให้ความสำคัญ ในเชิงเศรษฐกิจใดๆ จากการสำรวจภาคสนามพบว่า สิ่งที่วัดควรปรับปรุงมากที่สุดคือ การจัดทำ เอกสารแนะนำวัด (ร้อยละ34) และปรับปรุงความสะอาดบริเวณวัด (ร้อยละ 30) กรมศิลปากรและ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการทองเที้ยวควรให้การสนับสนุนและแนวทางในการปรับปรุงวัดเพื่อ รองรับการทองเที้ยวอย่างมีประสิทธิภาพโดยไม่สูญเสียเอกลักษณ์ของความเป็นศาสนสถานที่ ศักดิ์สิทธิ์ต่อไปและมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุนีย์ ทองจันทร์ และคณะ (2456) ได้วิจัยเรื่อง “ปัญหาการบังคับใช้กฎหมายในการบริหารจัดการโบราณสถานโบราณวัตถุและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์” ศึกษากรณี เกาะเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่าพระราชบัญญัติ โบราณสถานโบราณวัตถุและ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2535 เป็นกฎหมายที่กำหนด อำนาจหน้าที่ให้กรมศิลปากร ในการบริหารจัดการโบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุและ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ตั้งอยู่ ในเกาะเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยาโดยตรง

แต่พื้นที่ที่เป็นโบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นส่วนใหญ่ตั้งอยู่ใจกลางเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา(core zone) เป็นพื้นที่ของความรับผิดชอบขององค์การ ปกครองส่วนท้องถิ่นคือ องค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล พระนครศรีอยุธยาองค์การบริหารส่วน ตำบลซึ่งหน้าที่ในการบริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตน เมื่อกรม ศิลปากรและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นต่างมีอำนาจในการบริหารจัดการพื้นที่โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ตั้งอยู่ในเกาะเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและต่าง ฝ่ายได้ใช้อำนาจของตน จึงเกิดปัญหาการใช้กฎหมายที่ทับซ้อนกันจึงทำให้โบราณสถานโบราณวัตถุ

ศิลปวัตถุและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เสียหาย ถูกทำลาย สูญหาย และถูกมิใช้โดยรอบเกิดทัศนอุจาด “นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและเมืองบริวาร” ที่จดทะเบียนเป็นมรดกโลกจากองค์การศึกษาและวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization หรือ unesco) อาจจะถูกถอดถอนออกจากการเป็นมรดกโลกได้

ในอนาคตเพราะการบริหารจัดการพื้นที่ในเขตโบราณสถานโบราณวัตถุศิลปวัตถุและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ไม่สอดคล้องกับหลักเกณฑ์ของอนุสัญญาการคุ้มครองมรดกโลก (The World Heritage Convention) และมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ อัครพันธุ์ พันธุ์สัมฤทธิ์ (2545) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาสถาปัตยกรรมในวัดราชาธิวาส (สมอราย) ผลการวิจัยพบว่า การอนุรักษ์โบราณสถานนั้นควรเป็นการอนุรักษ์ที่ผ่านกระบวนการค้นคว้าวิจัยอย่างครบถ้วน กล่าวคือ หากหากโบราณสถานนั้นพอจะเหลือให้เป็นรูปเป็นร่างบางส่วน ให้เขียนแบบขึ้นมา ส่วนที่ขาดหายไปก็เขียนให้เต็มโดยการสันนิษฐานใช้ความรู้ทางโบราณคดีประวัติศาสตร์ศิลปะวิเคราะห์ออกมาเป็นข้อมูลหลักฐานประกอบกับที่ยังเหลืออยู่แล้วก็เผยแพร่โดยอาจจัดพิมพ์เป็นเล่มพร้อมยกตัวอย่างประกอบหรืออาจทำเป็นแบบจำลอง ส่วนการดำเนินการกับตัวโบราณสถานนั้นควรจะปรึกษาหารือกับนักวิชาการทุกแขนงที่เกี่ยวข้อง และมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์ (2548) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง พัฒนาการแนวคิดและวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดการอนุรักษ์โบราณสถานของไทยมีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน จากรากฐานความคิดภูมิปัญญาดั้งเดิมสู่แนวคิด หลักการ ทฤษฎีที่พัฒนาตามหลักสากล และพบว่าไม่มีการศึกษาในครั้งใดที่แสดงถึงพัฒนาการแนวคิดนั้นๆ ตลอดจนถึงมาที่ไปรวมทั้งอิทธิพลต่างๆ ที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการเปลี่ยนแปลงแนวคิดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอย่างชัดเจน

2. ด้านการอนุรักษ์ในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ผลทางการสร้างสรรค์ พบว่า พระสงฆ์ในวัดเขานอน อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ท่านได้ทำตามหลักการอนุรักษ์นับได้ว่าเป็นหลักการและเหตุผลในการชะลออัตราการเสื่อมสภาพเพื่อคงไว้ซึ่งคุณค่าของศิลปของสภาพโบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุในสภาพที่ใกล้เคียงของเดิมเท่าที่จะเป็นไปได้ สอดคล้องกับผลงานการวิจัยของ พระวัชรกร ปญญารโ (2558) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ ศาสนาวัตถุ ศึกษาเฉพาะกรณี การอนุรักษ์อุโบสถ (สิม) ในอำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด” จากผลการวิจัยพบว่า บุคคลที่อยู่ใกล้ชิดและต้องเห็นความสำคัญของสิมอีสานมากกว่าคนอื่นคือ พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์บูรณะส่วนที่ชำรุดทรุดโทรม และเพิ่มเติมส่วนที่หายไปและพระสงฆ์ยังเป็นผู้กระตุ้นปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนหวงแหนในสถาปัตยกรรมสิมอีสานด้วย และมีประเด็นที่เกี่ยวข้องและมีความสอดคล้องกับผลงานการวิจัยของ พระครูวัชรสุวรรณาทธรม โขโต (ลูกซุบ เกตุเขียว) (2558) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้อิทธิบาทธรรมเพื่อส่งเสริมกลยุทธ์การอนุรักษ์โบราณสถานของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 15” ผลการวิจัย พบว่า 1.สภาพปัญหาอุปสรรคของการอนุรักษ์โบราณสถาน ยังขาดแคลนงบประมาณและขาดความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับประชาชนยังขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในการอนุรักษ์โบราณสถานและการสื่อที่ใช้ในการให้ความรู้เกี่ยวกับในการอนุรักษ์ยัง

ไม่มีเพียงพอ 2. การบูรณาการระหว่างแนวคิดทฤษฎีและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับกลยุทธ์ในการอนุรักษ์ของพระสังฆาธิการพบว่า การวางแผน พระสังฆาธิการต้องวางแผนให้ชัดเจนการจัดองค์กรพบว่า องค์กรจะต้องรวบรวมข้อมูลของปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่เหมาะสมกับโครงสร้างองค์กรในการดำเนินกิจกรรมให้มีความคล่องตัว การบริหารบุคคลพบว่า การเสาะแสวงหาเพื่อเลือกสรรให้ได้คนที่มีความรู้ ความสามารถที่เหมาะสมกับงานในการอนุรักษ์หรือผู้มีความรักต่อโบราณอย่างสูงสุดเข้ามาทำหน้าที่ดูแลในการปกป้อง การอำนวยความสะดวก พบว่า พระสังฆาธิการจะต้องมีความรู้และข้อมูลอย่างลึกซึ้งที่สามารถนำไปกำหนดการวินิจฉัยสั่งการที่รวดเร็วแม่นยำตรงการควบคุมพบว่า การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้น พระสังฆาธิการจะต้องพัฒนาระบบของจิตสำนึก มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อพระศาสนาสำหรับการบูรณาการหลักพุทธธรรมจะต้องทำให้พระสังฆาธิการมีฉันทะความใส่ใจในการอนุรักษ์อยู่เสมอและมุ่งมั่นมีวิริยะความขยันหมั่นเพียร ในการอนุรักษ์โบราณสถานความพยายามอดทนมีจิตตะความตั้งใจในการอนุรักษ์ มีความกระตือรือร้น และวิมังสาใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจสอบหาเหตุผลเพื่อแก้ไขปรับปรุงงานให้ดีขึ้น

ในปัจจุบันหลวงพ่พระครูพิทักษ์ศิลปาคมได้สืบสานงานอนุรักษ์ของวัดขนอนเพื่อส่งต่องานด้านการอนุรักษ์ให้คนรุ่นต่อไปได้เดินหน้านงานอนุรักษ์ต่อเนื่องอย่างไม่ขาดสาย ประยุกต์ปรับปรุงประสานให้เกิดความลงตัวของงานอนุรักษ์แต่ยังคงความเป็นเอกลักษณ์และความมีมนต์ขลังของหนังใหญ่วัดขนอนเพื่อความตื่นตาตื่นใจของผู้พบเห็นไปอีกนานมีประเด็นและมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศุภชัย สนธิรักษ์ (2549) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศักยภาพการมีส่วนร่วมของประชาชนในการ อนุรักษ์แหล่งโบราณสถานในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลหน้าพระดู่ อำเภอพวนทอง จังหวัดชลบุรี” การผลการวิจัยพบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยภาพรวมอยู่ในระดับค่อนข้างสูงเมื่อ พิจารณาตามส่วนร่วมมากที่สุด คือ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จะพบสามกิจกรรมแรกคือ ให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ชุมชน เป็นแห่งการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และมีถนนในแหล่งโบราณสถาน ส่วนการมีส่วนร่วมน้อยที่สุด คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการรับรู้มีสามกิจกรรม กิจกรรมแรกคือ รู้เรื่องการขุดค้นพบโครงกระดูกมนุษย์หรือเศษภาชนะดินเผาที่แหล่งโบราณคดีบ้านโคกกระทา รู้จักแหล่งโบราณคดีบ้านโคกกระทาและรู้เรื่องการขุดค้นพบเศษภาชนะดินเผา เปลือกหอยหรือชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ทะเลที่แหล่งโบราณคดีบ้านโคกฝ้าย และมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ สาธิต กลุขดาลักษณ์ (2551) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษารูปแบบ การอนุรักษ์ ปันฟู และการพัฒนาโบราณสถานในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน” ผลการวิจัยพบว่า แนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูโบราณสถานจะต้องเริ่มจากการปรึกษาหารือ หรือประชุมระดมสมอง ระดมความคิดเห็นจากผู้เป็นเจ้าของโบราณสถานคือประชาชนเป็นชุมชนอันได้แก่ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ ชุมชน ครู พระสงฆ์ หรือบุคคลอื่นเพื่อหาทาง หาทุนและหาทางที่จะดำเนินการฟื้นฟูต่อไปโดยมีรูปแบบในการฟื้นฟูอนุรักษ์คือการรักษาสภาพเดิมเอาไว้ให้ได้มากที่สุดและนานที่สุด

6. ข้อเสนอแนะ

1 ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. การสนับสนุนพระสงฆ์ของภาครัฐควรให้การสนับสนุนการทำงานด้านการจัดการในการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุภายในวัด
2. กรมศิลปากรหรือหน่วยงานที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนพระสงฆ์ในการทำงานด้านการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุให้เกิดขึ้นภายในวัดที่สามารถจะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพตามหลักเกณฑ์การอนุรักษ์
3. ภาคเอกชนควรให้ความสำคัญและให้การสนับสนุนพระสงฆ์ในการทำงานด้านการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุภายในวัด
4. พระสงฆ์ควรปฏิบัติการณ์ในเชิงรุกคือ ไม่รอให้คนเข้าไปหาถึงวัด แต่ควรจัดการประชาสัมพันธ์ข่าวสารตามช่องทางต่างๆ ให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจและรู้ถึงความสำคัญในการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุให้ประชาชนเข้าใจมากยิ่งขึ้น
5. ภาครัฐหรือหน่วยงานที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องควรจัดให้มีการอบรมถวายความรู้แด่พระสงฆ์และประชาชนในเรื่องเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุภายในวัดและชุมชน
6. ให้คนในชุมชนและหมู่บ้านหรือชุมชนที่มีโบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุมีจิตสำนึกในการทำงานที่ประสานสอดคล้องกันทั้งชุมชนในการดูแลอย่างจริงจัง
7. คนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ด้วยเพื่อที่จะได้เป็นส่วนหนึ่งที่จะได้เรียนรู้และซึมซับความสำนึกรักท้องถิ่นของเราเองจะได้เห็นคุณค่าในการอนุรักษ์นั่นเอง

2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ในการทำวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเฉพาะ”การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ของวัดขนอน อำเภอโพธาราม”เชิงลึกบางประเด็น และจึงควรมีการวิจัย”การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ของวัดอื่นๆ เพื่อเป็นแนวทางนำไปสู่การปฏิบัติในปัจจุบันได้เช่นกัน
2. ควรมีการวิจัยเกี่ยวกับการจัดการด้านวิชาการในการอนุรักษ์โบราณสถานในการนำหลักวิชาการ ประยุกต์องค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานมาใช้ในวัด บริษัท หรือองค์กร หน่วยงาน สถาบัน เป็นต้นเพื่อเป็นการดำเนินงานให้บรรลุตามเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ตามหลักเกณฑ์ของการอนุรักษ์
3. ควรศึกษาความคิดเห็นของประชาชนทั่วไปที่มีต่อพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุในจังหวัดราชบุรีและจังหวัดอื่นๆ
4. ควรมีการวิจัยเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ในวัดของจังหวัดราชบุรีและวัดในจังหวัดอื่นๆ

5. ควรมีการศึกษาในรายละเอียดในส่วนที่เป็นรายละเอียดเชิงลึกของการอนุรักษ์เพื่อการพัฒนาปรับปรุงให้เกิดประโยชน์สูงสุดการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุที่เป็นของเก่าที่มีค่ายิ่ง

บรรณานุกรม

- กรณีการ สุธีรัตนภิรมย์. (2548). “พัฒนาการแนวคิดและวิธีอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย”
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชาญ เลี้ยวเส็ง. (2444). “ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว”
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. ศาสนาเปรียบเทียบ. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระครูวัชรสุวรรณนารถ ฐมฺโมโชโต ลูกซบ เกตุเขียว. (2558). “การประยุกต์ใช้อธิปไตยธรรมเพื่อ
ส่งเสริมกลยุทธ์การอนุรักษ์ โบราณสถานของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์
ภาค 15” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. สาขาการจัดการเชิงพุทธ. บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูสมุทรวิจิตรศักดิ์ วีระธม โมนิโกธธา. (2558). “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย-
มอญ : กรณีศึกษาชุมชนมอญ ตำบลดอนกระเบื้อง อำเภอฟากท่า จังหวัดราชบุรี.
สาขาการจัดการเชิงพุทธ : บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย.
- พระมหาขวัญ ภิรมโน. (2553). “วัดอรุณราชวราราม : บทบาทการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และ
วัฒนธรรมของวัดที่ ส่งผลต่อศรัทธา ของประชาชน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎี
บัณฑิต. สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,
- พระวัชรกร ปณฺญาโร. (2548). “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ศาสนวัตถุศึกษาเฉพาะกรณี
การ อนุรักษ์(สิ่ง) ในอำเภอบางสามารถจังหวัดร้อยเอ็ด”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหา
บัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สาธิต กลุขดาลักษณ์. (2551). “การศึกษารูปแบบ การอนุรักษ์ พื้นฟู และการพัฒนาโบราณสถาน
ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน”. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต.
มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุนีย์ ทองจันทร์. (2556). และคณะ “ปัญหาการบังคับใช้กฎหมายในการบริหารจัดการโบราณสถาน
โบราณวัตถุและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ศึกษากรณี เกาะเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา”
รายงานวิจัย. สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา.

- ศุภชัย สนธิรักษ์. (2549). “ศักยภาพการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถาน
ใน เขตองค์การบริหารส่วนตำบลหน้าพระดู่ อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี”.
วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยบูรพา.
- อัครพันธุ์ พันธุ์สัมฤทธิ์. (2545). “การศึกษาสถาปัตยกรรมในวัดราชาธิวาสสมอราย”. *วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร.